

ВПЛИВ КОМБІНАЦІЇ ПРОТИТУБЕРКУЛЬОЗНИХ ЗАСОБІВ І РЯДУ НА ДЕЯКІ ПОКАЗНИКИ МОНООКСИГЕНАЗНОЇ СИСТЕМИ ТА АНТИОКСИДАНТНИЙ СТАТУС ПЕЧІНКИ ЩУРІВ

С.І. Анісімова, асп., Г.М. Шаяхметова, к.біол.н., А. К. Вороніна, к.біол.н., В.М. Коваленко, д.біол.н., проф.

ДУ "Інститут фармакології та токсикології НАМН України", м. Київ

РЕЗЮМЕ. Сумісне введення етамбутолу, ізоніазиду, піразинаміду та рифампіцину щурам у терапевтичних дозах викликає холестаичне ураження печінки, обумовлене модуляцією експресії ізоформ цитохрому P-450 (CYP2E1, CYP3A2 та CYP2C23). Зазначені зміни супроводжуються активацією ферментативного ПОЛ та порушенням тіолового статусу печінки.

Ключові слова: протитуберкульозні засоби, цитохром P-450, перекисне окислення ліпідів, антиоксидантна система, гепатотоксичність.

РЕЗЮМЕ. Совместное введение этамбутола, изониазида, пиразинамида и рифампицина крысам в терапевтических дозах вызывает холестаическое поражение печени, обусловленное модуляцией экспрессии изоформ цитохрома P-450 (CYP2E1, CYP3A2 и CYP2C23). Указанные изменения сопровождаются активацией ферментативного ПОЛ и нарушением тиолового статуса печени.

Ключевые слова: противотуберкулезные средства, цитохром P-450, перекисное окисление липидов, антиоксидантная система, гепатотоксичность.

SUMMARY. The therapeutic doses of ethambutol, isoniazid, pyrazinamide and rifampicin co-administration in rats leads to cholestatic liver injuries, which caused by isoforms cytochrome P-450 (CYP2E1, CYP3A2 и CYP2C23) expression modulation. Such changes are accompanied with liver enzymatic LPO activation and thiol status damage.

Key words: antitubercular medicines, cytochrome P-450, lipid peroxidation, antioxidant system, hepatotoxicity.

Фармакотерапія і профілактика туберкульозу вимагають своєчасного та активного застосування найбільш ефективних і безпечних лікарських засобів [1]. Сучасна терапія даного захворювання включає використання протитуберкульозних лікарських засобів (ПТЛЗ) і ряду, які поєднують високу антимікробну активність щодо *Mycobacterium tuberculosis* та помірну токсичність. Однак, тривале застосування даних препаратів може викликати розвиток ряду побічних реакцій, механізми яких досліджені недостатньо [2, 3].

Метою даної роботи було дослідження ролі І фази біотрансформації та антиоксидантного статусу у формуванні гепатотоксичної дії комбінації ПТЛЗ у щурів.

Матеріали та методи

Субстанції етамбутолу, піразинаміду, ізоніазиду та рифампіцину були надані ЗАТ НВЦ "Борщівський хіміко-фармацевтичний завод".

У дослідженнях використані щури-самці лінії Вістар масою тіла 150-170 г. Дві групи щурів (не менше 5 в кожній) формували за методом рандомізації з попередньою акліматизацією протягом 10 днів: 1-а група — внутрішньошлункове сумісне введення ПТЛЗ в 1% крохмальному гелі; 2-а — контроль (внутрішньошлункове введення 1% крохмального гелю). ПТЛЗ вводили в дозах, що застосовують у клініці для короткотермінової комбінованої терапії туберкульозу з урахуванням ко-

ефіцієнта видової чутливості: етамбутол — 155 мг/кг, рифампіцин — 74,4 мг/кг, ізоніазид — 62 мг/кг, піразинамід — 217 мг/кг протягом 60 днів [4, 5]. Через 24 години після останнього введення ПТЛЗ тварин знеживлювали методом цервікальної дислокації під легким ефірним наркозом.

У сироватці крові на біохімічному аналізаторі Prestige 24i (Японія) досліджували активність лужної фосфатази (ЛФ), а також вміст загального білірубину, використовуючи біотести виробництва фірми "P. Z. Sormay", Польща.

Експресію мРНК цитохромів P-450 2E1 (CYP2E1), 2C23 (CYP2C23) (ортолог CYP2C19 та CYP2C9) та 3A2 (CYP3A2) (ортолог CYP3A4) у печінці визначали методом зворотньо-транскриптазної полімеразної ланцюгової реакції з використанням специфічних праймерів, як це було описано раніше [6]. Ампліфікацію проводили на термоциклері MyCycler виробництва BioRad, США.

Електрофорез нуклеїнових кислот проводили в 2 % агарозному гелі та фарбували розчином бромового етидію, візуалізували в УФ-світлі, фотографували за допомогою системи GelDoc, виробництва BioRad, США та аналізували в системі Quantity One BioRad System (США).

З метою виділення постмітохондріальної та мікросомної фракції печінку відмивали через воротну вену охолодженим 0,15 М розчином

KCl, гомогенізували та піддавали центрифугуванню у градієнті солей [7]. Усі процедури виконували з дотриманням холодого режиму (4 °C).

У фракції мікосом печінки визначали загальний вміст цитохромів P-450, п-нітрофенілгідроксилазну активність, а також вміст відновленого глутатіону у печінці, як це було описано раніше [6]. Швидкість НАДФН-залежного утворення продуктів реакції з тіобарбітуровою кислотою (ТБК-реактанти) визначали за методом І.Д. Стальної та Т.Г. Гаришвілі [8]. У постмітохондріальній фракції печінки досліджували глутатіон-S-трансферазну та глутатіонредуктазну активності [9]. Активність каталази в гомогенаті печінки визначали за методом М.А. Королюк та співавт. [10]. Білок визначали за методом О.Н. Lowry та співавт. [11].

Статистичний аналіз результатів експерименту проводили з використанням t-критерію Стьюдента. Дані представляли як середнє арифметичне значення та похибку середнього арифметичного ($M \pm m$). Різницю між

досліджуваними показниками вважали статистично достовірною при значенні $p \leq 0,05$.

Результати та обговорення

Вивчення біохімічних показників сироватки крові щурів-самців за умов сумісного введення ПТЛЗ виявило зростання вмісту загального білірубину у 4,6 раза та активності лужної фосфатази у 1,6 раза у порівнянні з контролем (табл.1). Ці дані свідчать про здатність протитуберкульозних засобів спричинити лікарський гепатит за холестатичним типом, який, як відомо, характеризується затримкою жовчі в гепатоцитах та жовчних шляхах [12].

Одночасно було досліджено вплив комбінації ПТЛЗ на рівень експресії цитохромів CYP2E1, CYP3A2 та CYP2C23 в печінці щурів (рис. 2) та деякі показники функціонування системи цитохрому P-450 (табл. 2).

Показано, що введення комбінації туберкулостатиків призводило до зростання експресії мРНК цитохромів P-450 2E1 та 3A2 в печінці піддослідних щурів у 2,4 і 1,8 раза відповідно, тоді як рівень експресії цитохрому P-450 2C23 знижувався в 4 рази порівняно з контролем.

Таблиця 1

Вміст загального білірубину та активності лужної фосфатази в сироватці крові самців щурів за умов сумісного введення етамбутолу, ізоніазиду, піразинаміду та рифампіцину протягом 60 днів ($M \pm m$, $n \geq 5$)

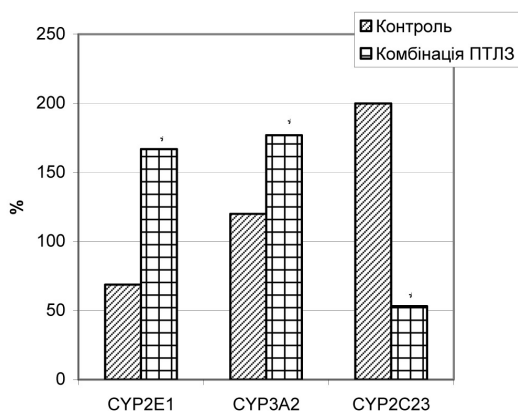
Показники	Експериментальні групи	
	Контроль (крохмальний гель)	Комбінація ПТЛЗ
Загальний білірубін, мг/дл	1,50±0,15	6,96±1,36*
ЛФ, МО/л	132,43±12,06	207,76±21,25*

Примітка: тут і далі * — зміни достовірні порівняно з контролем

а

Примітка: Mr – маркер;
1 – комбінація ПТЛЗ; 2 – контроль

б

Рис. 1. Відносний рівень експресії ізоформ CYP2E1, CYP3A2 та CYP2C23 у печінці щурів (б) та електрофореграми, що відображають рівень її експресії ізоформ (а) за умов сумісного введення етамбутолу, ізоніазиду, піразинаміду та рифампіцину протягом 60 днів

Деякі показники функціонування системи цитохрому Р-450 в мікросомах печінки щурів за умов сумісного введення етамбутолу, ізоніазиду, піразинаміду та рифампіцину протягом 60 днів ($M \pm m$, $n \geq 5$)

Показники	Експериментальні групи	
	Контроль (крохмальний гель)	Комбінація ПТЛЗ
Загальний вміст цитохрому Р-450, нмоль/мг білка	0,63±0,02	0,76±0,05*
Активність п-нітрофенол-гідроксилази, нмоль/хв х мг білка	0,25±0,02	1,02±0,12*
НАДФН-залежне ПОЛ, нмоль/хв х мг білка	0,157±0,022	0,224±0,07*

Отримані нами результати узгоджуються з даними літератури, які свідчать, що такі складові комбінації ПТЛЗ як рифампіцин є індуктором ізоформ СYP2E1, СYP3A та СYP2C [13]; ізоніазид здатен індукувати СYP2E1 [14] та інгібувати ізоформи СYP3A та СYP2C [15], а піразинамід у високих дозах — індуктор СYP2E1 [16]. Отже, в даному випадку можна припустити наявність індукуючої дії ізоніазиду та піразинаміду на ізоформу СYP2E1, рифампіцину — на ізоформи СYP2E1, СYP3A2 та СYP2C23, а також інгібування активності ізоформ СYP3A2 та СYP2C23 ізоніазидом. Слід зазначити, що зростання експресії мРНК СYP2E1 у печінці було прямопропорційним активності п-нітрофенолгідроксилази, як маркера СYP2E1, яка в групі піддослідних тварин була вищою у 4 рази порівняно з контролем. Отримані дані щодо індукції СYP2E1 є важливими з огляду на визначну роль даної ізоформи в механізмах розвитку гепатотоксичності ксенобіотиків [17].

Одночасно у мікросомах печінки дослідних тварин за умов сумісного введення ПТЛЗ на 20% збільшувався загальний вміст цитохрому Р-450, що можна віднести на рахунок індукції СYP2E1 та СYP3A2.

Відомо, що в результаті активації ферментів монооксигеназної системи в ході біотрансфор-

мації лікарських засобів за участі системи цитохрому Р-450, можуть утворюватись токсичні метаболіти та активні форми кисню [18]. Дійсно, нами було показано, що за умов сумісного введення ізоніазиду, рифампіцину, піразинаміду та етамбутолу швидкість НАДФН-залежного утворення ТБК реактантів у мікросомах печінки щурів зростала на 40% у порівнянні з контролем (табл. 2.), що свідчить про активацію ліпопереокислення [19].

У випадку дії на організм ксенобіотиків, найбільш надійними критеріями стану системи детоксикації можуть слугувати активність глутатіонзалежних ферментів та рівень відновленого глутатіону [20]. Нами було зареєстровано модуляцію тіолового статусу печінки, а саме — введення шурам комбінації ПТЛЗ викликало тенденцію зростання глутатіон-S-трансферазної активності, збільшення вмісту відновленого глутатіону та глутатіонредуктазної активності в печінці на 39% та 40% відповідно (табл. 3), що можна розглядати як компенсаторний ефект, спрямований на знешкодження активних форм кисню та продуктів вільнорадикального окиснення [21].

За даних умов експерименту каталазна активність у печінці щурів дослідної групи зростала вдвічі порівняно з контрольною групою (табл. 3).

Показники, що характеризують каталазну активність та тіоловий статус печінки щурів за умов сумісного введення етамбутолу, ізоніазиду, піразинаміду та рифампіцину протягом 60 днів ($M \pm m$, $n \geq 5$)

Показники	Експериментальні групи	
	Контроль (крохмальний гель)	Комбінація ПТЛЗ
Вміст глутатіону, нмоль/мг білка	13,0 ± 1,32	18,04±2,01*
Активність глутатіон-редуктази, нмоль/хв х мг білка	0,15±0,004	0,21±0,010*
Активність глутатіон-трансферази, нмоль/хв х мг білка	359,49±55,32	1,99±0,23*
Активність каталази, нмоль/хв х мг білка	359,49 ± 55,32	637,52 ± 96,13*

Це цілком узгоджується з даними інших авторів, які на клітинах HepG2 показали, що за умов надмірної експресії цитохрому P-450 2E1 у 2 рази збільшується активність каталази та відбувається індукція альфа- та глутатіон-S-трансфераз мікосом, що, на думку авторів, є адаптивною відповіддю на ініційований CYP2E1 оксидативний стрес [22]. Активація ПОЛ одночасно стимулює антиоксидантну систему, спрямовану на підтримку про- та антиоксидантного гомеостазу в клітині [23].

Висновок

Сумісне введення етамбутолу, ізоніазиду, піразинаміду та рифампіцину у терапевтичних дозах призводить до збільшення вмісту загального білірубину та активності лужної фосфатази в сироватці крові щурів, що свідчить про пошкодження печінки за холестатичним ти-

пом. Виявлена модуляція експресії ізоформ цитохрому P-450, а саме — індукція ізоформ CYP2E1 та CYP3A2 при одночасному інгібуванні ізоформи CYP2C23 у печінці. Збільшення каталазної активності паралельно з активацією ферментативного ПОЛ та порушенням глутатіонової системи може свідчити про активацію антиоксидантної системи, спрямованої на підтримку рівноваги прооксидантно-антиоксидантного статусу печінки.

Отримані дані сприяють розумінню механізмів токсичного впливу ПТЛЗ на печінку за умов їх сумісного застосування та є обґрунтуванням розробки гепатопротекторних засобів, здатних впливати на метаболічні процеси, пов'язані з функціонуванням системи цитохрому P-450.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оценка значимости побочных реакций противотуберкулезных препаратов при лечении туберкулеза / Ю. И. Фещенко, С. А. Черенько, В. И. Мальцев [и др.] // Укр. Мед. Часопис. — 2008. — Том 65, № 3. — С.117 — 125.
2. Мишин В.Ю. Побочное действие противотуберкулезных препаратов при стандартных и индивидуальных режимах химиотерапии / В.Ю. Мишин, В.И. Чуканов, Ю.Г. Григорьев. — М.: "Компьютербург", 2004. — 208с.
3. Машковский, М. Д. Лекарственные средства: В 2 т. Т.2. — 14-е изд., перераб., испр. и доп. [Текст] / М. Д. Машковский. — М.: ООО "Издательство Новая Волна", 2000. — 608 с.
4. Страчунский Л.С. Антимикробная терапия [Электронный ресурс]: руководство для врачей / Л.С. Страчунский, С.Н. Козлов. — М.: Боргес, 2002. — 431с. — Режим доступа: <http://www.antibiotic.ru>
5. Guidance for Industry and Reviewers Estimating the Safe Starting Dose in Clinical Trials for Therapeutics in Adult Healthy Volunteers U.S. Department of Health and Human Services, FDA, CDER and CBER [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.fda.gov/cder/guidance/index.htm>
6. Деякі механізми гепатотоксичності етамбутолу у щурів / С.І. Анісімова, В.М. Коваленко, Л.Б. Бондаренко [та ін.] // Фармакологія та лікарська токсикологія. — 2011. — №4. — С. 7 — 12.
7. Kamath S.A. A simple method for the isolation of rat liver microsomes / S.A. Kamath, F.A. Kummerow, K.A. Narayan // FEBS Letters. — 1971. — V.17, №1. — P. 90 — 92.
8. Стальная И.Д. Метод определения малонового диальдегида с помощью тиобарбитуровой кислоты / И.Д. Стальная, Т.Г. Гаришвили; под ред. В.Н. Ореховича // Современные методы в биологии. — М.: Медицина, 1977. — С. 66 — 68.
9. Current Protocols in Toxicology / Ed. by M. Maines, John Wiley & Sons, Inc. — 2005. — P. 2758.
10. Метод определения активности каталазы / М.А. Королук, Л.И. Иванова, И.Г. Майорова [и др.] // Лабораторное дело. — 1988. — №1. — С. 16 — 19.
11. Protein measurement with Folin phenol reagent / O.H. Lowry, N.J. Rosebrough, A.L. Farr [et al.] // J. Biol. Chem. — 1951. — V.193. — P. 265 — 275.
12. Камышников В.С. Справочник по клинико-биохимическим исследованиям и лабораторной диагностике / В.С. Камышников- М.: МЕД пресс-информ, 2004. — 911 с.
13. Effects of prototypical microsomal enzyme inducers on cytochrome P450 expression in cultured human hepatocytes / A. Madan, R.A. Graham, K.M. Carroll [et al.] // Drug metabol. Dispos. — 2003. — V. 31, №4. — P. 421 — 431.
14. Bibi Z. Role of cytochrome P450 in drug interactions / Z. Bibi // Nutr. Metab. — 2008. — V. 5. — P. 27 — 36.
15. Desta Z. Inhibition of cytochrome P450 (CYP450) isoforms by isoniazid: potent inhibition of CYP2C19 and CYP3A4 / Z. Desta, N.V. Soukhova, D.A. Flockhart // Antimicrob. Agents Chemother. — 2001. — V. 45, №2. — P. 382 — 392.
16. Dose-dependent effects of pyrazinamide on liver cytochrome P-450 2E1 / V. Kovalenko, L. Bondarenko, A. Matvienko [et al.] // Acta Toxicologica. — 2007. — V. 15, №2. — P. 1 — 8.
17. Charles S. Lieber. Cytochrome P-4502E1: Its Physiological and Pathological Role / Charles S. Lieber. // Physiological Reviews. — 1997. — V. 77, № 2. — P. 517 — 544.
18. Активированные кислородные метаболиты в монооксигеназных реакциях / В.В. Ляхович, В.А. Вавилин, Н.К. Зенков [и др.] // БЮЛЛЕТЕНЬ СО РАМН. — 2005. — № 4 (118). — С. 7 — 12.
19. Cytochrome P450 2E1 expression induces hepatocyte resistance to cell death from oxidative stress / B.E. Jones, H. Liu, C.R. Lo [et al.] // Antioxid. Redox. Signal. — 2002. — V.4, №5. — P. 701 — 709.
20. Jung K.A. The Nrf2 system as a potential target for the development of indirect antioxidants / K.A. Jung, M.K. Kwak // Molecules. — 2010. — V.15, №10. — P. 7266 — 7291.
21. Caro A.A. Oxidative stress, Toxicology, and Pharmacology of CYP2E1 / A.A. Caro, A.I. Cederbaum // Annual Review of Pharmacology and Toxicology. — 2004. — V.44. — P.27 — 42.
22. Mari M. Induction of catalase, alpha, and microsomal glutathione S-transferase in CYP2E1 overexpressing HepG2 cells and protection against short-term oxidative stress / M. Mari, A.I. Cederbaum // Hepatology. — 2001. — V.33, №3. — P. 652 — 661.
23. Calabrese E.J. Catalase: its role in xenobiotic detoxification / E.J. Calabrese, A.T. Canada // Pharmacol. Ther. — 1989. — V. 44, №2. — P. 297 — 307.

Надійшла до редакції 6.01.2012 р.